

200-ąją gimimo sukaktį pažymint

Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886): gyvenimas visuomenei ir Vilniui

LIBERTAS KLIMKA

Adomo Honorio Kirkoro veikla stebina daugybe kultūrinių ir švietėjiškų sumanymų, kurių nors dalį įgyvendinti buvo nepaprastai sunku carinių represijų prispaustame krašte. Šiomet sausio 21-ąją sukako lygiai du šimtai metų nuo talentingo literato ir leidėjo, istoriko ir archeologo gimimo. O visuomenės požiūris į šio žmogaus pastangas buvo ir tebėra labai nevienareikšmiškas... Atrodant, iš istorijos perspektyvos lengviau įvertinti tikruosius nuopelnus tautai ar padarytą jai žalą, tačiau ne – dažniausiai kartojamos to meto emocijomis nuspaltintos nuomonės. O tyrinėtojų pateikiamos išlygos – tokios atsainios arba atsargios... Gal todėl, kad nuolat susiduriama ir su gūdingo sovietmečio ta pačia kūrybinės veiklos, meninės ar mokslinės, vertinimo dilema. Ar tai buvo kolaboravimas, ar tautos gyvasties palaikymas? Ir kur eina skiriamoji riba? Žinoma, ji eina per kūrėjo sąžinę, per savosios misijos šiame pasaulyje suvokimą...

Tad tikrai verta atidžiau pažvelgti į Adomo Honorio Kirkoro gyvenimo bei veiklos faktus. Jis gimė Mogiliavo gubernijos Mstislavo apskrities Slivino dvare; iš gimtosios vietovės pavadinimo ir jo literatūrinis slapyvardis – Janas iš Slivino. Bajorai Kirkorai – sena giminė, žinoma nuo Jogailaičių laikų, tačiau XIX amžiuje turtais jie jau neblizgėjo... Adomas mokėsi Mogiliavo gimnazijoje, ten baigė tris klases. 1834 m. rudenį buvo

Adomas Honoris Kirkoras. Nežinomas XIX a. vidurio dailininkas. (LDM G-434)

perkeltas į Vilniaus 2-ąją gimnaziją. Sloprios ir liūdnos nuotaikos tuomet vyravo sostinės visuomenėje – žmonės gyveno 1831 m. sukilimo pralaimėjimo skausmu. Baigęs gimnaziją, 1838 m. Kirkoras įsidarbino Vilniaus izdo rūmuose, o po vienuolikos metų jau ėjo kanceliarijos viršininko pareigas Vilniaus gubernijos Statistikos komitete. Ši įstaiga leido informacinį metraštį *Памятная книжка Виленской губернии* („Vilniaus gubernijos informacijos knygelė“), kuriame buvo skelbiami ne tik valdžios potvarkiai, bet ir šiek tiek žinių iš Lietuvos istorijos, krašto etnografiniai duomenys. Ketverius metus metraštį redagavo Kirkoras. Įdomu, kad viename numeryje redaktorius įdėjo ir kelias lietuvių liaudies dainas bei legendas, kai kurių papročių aprašymus.

Publicistinės Kirkoro veiklos pradžia susijusi su jo domėjimusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldu. Pirmasis plunksnos bandymas – straipsnis apie Vilniaus spaudinius ir teatrą – buvo publikuotas 1842 m. laikraščio *Tygodnik Petersburski* („Peterburgo savaitraštis“) 84-ajame numeryje. 1855 m. balandžio 29 d. Vilniaus šviesuoliams pavyko įkurti Laikinąją archeologijos komisiją ir Senienų muziejų. Šia veikla buvo stengiamasi palaikyti po universiteto uždarymo visai varganą mokslo ir kultūros būvį krašte. Netgi planuota rengti kursus norintiems pagilinti vienos ar kitos srities žinias. Komisijos narių posėdžiai, vadovaujami pirmininko Eustachijaus Tiškevičiaus, vykdavo kiekvieno mėnesio 11 dieną. Kirkoras ėmėsi vadovauti muziejaus Istorijos ir archeologijos skyriui. Jo rūpesčiu buvo sudarytas ir J. Zavadskio spaustuvėje išleistas rinkinių katalogas. Vasaromis Kirkoras imdavosi archeologinių darbų: kasinėjo pilkapius Trakų, Varėnos, Švenčionių ir kitose apylinkėse, dvarvietes Vilniaus priemiestyje Markučiuose ir prie Veršupio. Savo tyrimų rezultatus jis išdrįso skelbti ne tik vietos spaudoje, bet ir Peterburgo, Maskvos, Lenkijos žurnaluose. Šios publikacijos pagarsino autoriaus vardą mokslo pasaulyje: Kirkoras buvo išrinktas Rusijos imperatoriškosios archeologijos draugijos nariu korespondentu (1856), Rusijos geografijos draugijos tikroju nariu ir Peterburgo viešosios bibliotekos garbės korespondentu (1857).

Ypač daug pastangų Kirkoro dėta siekiant įsteigti Vilniuje periodinį kultūros ir istorijos leidinį lenkų kalba, tačiau jo leisti almanachai būdavo uždaromi, vos tik jų turinyje sušmėžuodavo patriotiniai motyvai. Kitiems projektams apskritai nepavykdavo gauti Cenzūros komiteto leidimo. Pirmasis Kirkoro leidinys – 1843 m. T. Gliuksbergo spaustuvėje išleistas visuomeninis ir literatūrinis almanachas *Radegast*. Šios leidybos paviešintas tikslas – dalį pelno skirti Vilniaus lenkų teatrui. 1845–1846 m. Kirkoras išleido literatūrinio pobūdžio straipsnių rinkinį *Pamiętniki umysłowe* („Samprotavimų užrašai“); 1857–1858 m. parengė šešis tomus leidinio *Teka Wileńska* („Vilniaus aplankas“). Jame buvo išspausdinti straipsniai iš Lietuvos istorijos, archeologijos, meno ir kitų sričių, – puiki kūrybos puokštė! Čia pateko ir lenkiškai parašyti Antano Baranausko, Karolinos Praniauskaitės, Mikalojaus Akelaičio eilėraščiai. Įdomu, kad trečiajame tome buvo paskelbtas M. Akelaičio kreipi-

masis į visuomenę, raginantis steigti lietuviškas mokyklas, leisti knygas, laikraščius lietuvių kalba. Po pusantrų metų *Teką* leisti buvo uždrausta, ir visai nereikšminga dingstimi – dėl išspausdinto Joachimo Lelevelio laiškelio iš užsienio. Atgaivinti šią veiklą Kirkoras bandė netgi Odesoje, bet leidimą gavo tik leidiniui rusų kalba.

Tačiau 1856 m. Kirkorui pavyko A. Marcinovskio spaustuvėje publikuoti įdomų pažintinį vadovą, pavadintą *Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes*. Knygos autorystė pažymėta kukliai: *Jan ze Sliwina...* Autorius čia aprašė Vilniaus geografinę padėtį, miesto praeitį, paminklus ir garsias miestelėnų asmenybes, jų memorialines vietas. Prieš antraštinį lapą buvo įklijuota perlenkta dailininko Vincento Dmachausko litografija, vaizduojanti Vilniaus panoramą. Joje skaičiukais sužymėti svarbesni objektai, išvardijant juos sąrašėlyje. Knygos tekstas suskirstytas į skyrius – į aštuoniolika „pasivaikščiėjimų“.

Ši Kirkoro knyga – kartu ir amžininko liudijimai, ir istoriko studija. Ji išskirtinė jausmingu požiūriu į miestą, nuspalvinta patriotizmu ir meile. Todėl net ir nelabai svarbu, kad kai kuriuos autoriaus teiginius vėlesni istorikų tyrinėjimai pakoregavo. Rašydamas *Pasivaikščiėjimus* Kirkoras turėjo galimybę pasinaudoti daugeliu dokumentų, kurie vėliau pražuvo XX amžiaus įvykių verpetuose, tad čia užfiksuoti faktai yra svarbūs kaip miesto istorijos šaltiniai. Pavyzdžiui, vadove plačiai aprašyta Senienų muziejaus steigimo istorija, senojo Vilniaus universiteto kabinetai, juose sukauptos mokslo ir kultūros vertybės. Svarbu ir tai, kad leidinyje daug medžiagos apie žmones, Vilniuje palikusius savo veiklos pėdsakus. Labai pabrėžiama uždarytojo universiteto profesūros įtaka krašto kultūrai.

Neįprasta ir originali knygos forma – aprašomi pasivaikščiėjimai pakylant ant vienos ar kitos aukštumėlės, pasigrožint miesto urbanistikos jungtimi su gamta. Vėlesnių laikų vadovuose, kurių buvo išleista tikrai nemažai, to nebėra. Ir aišku kodėl, – pramonės plėtra atskyrė miestą nuo supančios gamtos gamybiniais priemiesčiais, sandėliais, geležinkelio mazgais. Nebeliko tos organiškos jungties tarp miesto ir užmiesčio... Autoriaus mintys apie miesto ir kraštovaizdžio dermę labai aktuales ir šiandien. Jo pasakojimuose daug netikėtų palyginimų, subtilaus romantiško jausmingumo, tad knygelę tiesiog malonu skaityti. Kirkoras tikrai vertas įrašyti į senojo Vilniaus riterių gretas! Vadovą visuomenė įvertino labai palankiai, po trejeto metų knygą teko leisti pakartotinai. Mūsų laikais ji du kartus išleista lietuvių kalba (1991, 2012). Kirkoras 1862 m. paskelbė dar vieną pažintinę knygą, kurią jau pats pavadino „Vadovu“, pridėdamas ir paantraštę: *Przewodnik: Wilno i koleje zelazne z Wilna do Dyneburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawy* („Vadovas: Vilnius ir geležinkeliai iš Vilniaus į Daugpilį ir Rygą bei iki sienos, į Kauną ir Varšuvą“). Antrasis šio vadovo leidimas pasirodė 1880 m. kiek patrupintu pavadinimu.

Kitaip visuomenė sutiko Kirkoro parengtą rusiškąjį Vilniaus albumą. Mat, tas prašmatnus straipsnių ir panegirinių eilių leidinys buvo dedikuotas neseniai

pradėjusiam valdyti carui Aleksandru II jo vizito į Vilnių 1858 m. rugsėjo 6 d. proga. Į albumą, kurio išspausdinta apie pusantro šimto egzempliorių, buvo įdėti du paties redaktoriaus straipsniai: „Vilniaus miesto istorijos ir statistikos bruožai“ ir trumpesnis „Pasivaikščiojimų po Vilnių“ variantas. Tokiu tariamu padlaiživimu carui ypač pasipiktino politiniai emigrantai, buvę sukilėliai ir jų artimieji. Albumo rengėjai kaltinti netgi tėvynės išdavyste... Tokie vertinimai Kirkorą labai įskaudino, apkartino jo gyvenimą Vilniuje. O juk šviesuoliai su naujuoju valdovu siejo viltis gauti lengvatų kultūriniam gyvenimui, svajota net apie universiteto atgaivinimą. Be to, sklido gandai ir apie greit įvyksiantį baudžios panaikinimą, kurio seniausiai siekė krašto pažangioji dvarininkija.

Negana tos nelemtos albumo istorijos, Kirkorui ultrapatriotai priekaištavo ir dėl 1860 m. sudarytos sutarties redaguoti lenkų ir rusų kalbomis leidžiamą laikraštį *Kurier Litewski – Виленский вестник* („Vilniaus kurjeris“). Laikraštyje privalu buvo skelbti oficialius valdžios potvarkius, o paties redaktoriaus ten rašyta daugiausia ekonominėmis temomis, orientuojantis į būsimą ūkio pertvarką. Kirkoras bendradarbiauti su redakcija pakvietė žinomus mokslininkus, literatus, dėl to laikraščio tiražas netrukus peršoko tris tūkstančius, o leidykla tapo intelektualinio ir kultūrinio gyvenimo židiniu. Į tradicinius subatvakarius buvusiose universiteto patalpose susirinkdavo didelis būrys šviesuomenės. Kokios prasmingos ten vykdavo diskusijos! Jose ryškėjo naujės – liberalesnės ir besivaduojančios iš luominių prietarų – visuomenės bruožai. Kirkoras savo būdo savybėmis ir demokratiškomis nuostatomis labai tiko būti vienijančiąja jos dvasia, – tai rodo ir milžiniškas jo paliktos korespondencijos archyvas. Tačiau asmeninis literato gyvenimas tapo aukštuomenės paskalų objektu: mat, jo žmona visai iš kitos aplinkos – tai aktorė Helena Majevska!

O štai aiškus, visai neabejotinas Kirkoro nuopelnas lietuvybei. 1859 m. įsigijęs iš T. Gliuksbergo nugyventą spaustuvę, sutvarkęs ją ir įsteigęs kartu su M. Akelaičiu leidybos fondą, jis išspausdino penkias lietuviškas knygeles iš sumanytos serijos *Liaudies knygnėlis*. Tos knygelės – tai lietuviškas ir žemaitiškas elementoriai, maldynėlis, M. Akelaičio didaktinė apysaka „Kvestorius, po Lietuvą važinėdamas, žmones bemokinąs“. Iš viso net 26 tūkstančiai egzempliorių! Per tolesnį veikimo laikotarpį iki 1867 metų ši spaustuvė dėl lėšų stygiaus išleido nedaug leidinių – apie 120 knygų ir brošiūrų, iš jų dešimt lietuvių kalba. Paradoksalu, kad čia buvo išspausdintas ir pirmasis iš visuomenę papiktinusių „graždankinių“ leidinių – Stanislovo Mikuckio parengtas elementorius pradžios mokykloms...

Po 1863 m. sukilimo prasidėjus valdžios represijoms, likvidavus Senienų muziejų, nutraukus sutartį laikraščio leidybai, Kirkoras išvyko iš pradžių į Peterburgą, o paskui – į Krokuvą. Ten gyvendamas, aktyviai įsitraukė į neseniai suburtos Mokslų akademijos veiklą, vėl ėmėsi archeologinių tyrinėjimų Krokuvos apylin-

kėse, Podolėje ir kitur. Čia jį lydėjo tyrinėtojo sėkmė: Galicijoje aptiko pirmuosius neolito laikotarpio kapus. Tačiau jis labai ilgėjosi Vilniaus; galbūt dėl to neapleido ir literatūrinės veiklos. Štai 1882 m. M. Volfo spaustuvėje buvo išleistas didžiulis iliustruotas leidinio *Живописная Россия* („Vaizdingoji Rusija“) trečiasis tomas. Jame aprašoma buvusiosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, tuometinės Rusijos imperijos vakarų dalis. Net aštuoniolika šio tomo apybraižų – apie gamtą, istoriją, etnografiją, paveldą – parašė Kirkoras. Vienaime laiške žmonai jo prisipažinta: „Esu lietuvis, ir niekada tas jausmas manyje nebus sunaikintas...“ Patriotizmo kupini ir 1874 m. Poznanėje išleisti jo *Wspomnienia z lat 1860–1863* („1860–1863 metų atsiminimai“).

Savo gyvenimo kelią nenuilstantis kultūros darbininkas baigė 1886 m. lapkričio 23 d. Palaidotas Krokuvos Rakovicų kapinėse. Ant kapo akmens iškalta, kad čia ilsisi Lietuvos praeities tyrėjas.

Pažymint iškilios asmenybės dviejų šimtų metų gimimo sukaktį, LMA Vrublevskių bibliotekoje veikė paroda „Mano vieta čia, Lietuvos širdy...“ Joje – ir kontraversiškas albumas, ir *Pasivaikščiojimų po Vilnių* leidimai, kiti Kirkoro istorijos, etnografijos, statistikos, bibliografijos, archeologijos darbai bei dokumentai, atspindintys jo leidybinę veiklą. Kirkoro bibliografiją dar 1930 m. buvo paskelbęs Mykolas Brenšteinas. Lietuvių kalba buvo išleisti du Kirkoro darbai: 1885 m. – *Vytautas, didis Lietuvos kunigaikštis* ir 1898 m. – *Kapai didžiųjų kunigaikščių ir karalių Vilniuje*. 1995 m. į lietuvių kalbą išversta Kirkoro studija *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*. Mūsų dienomis išsamiau literato kūrybinę veiklą nušvietė muziejininkas, Vilnijos šviesuolis Juozas Maceika (1904–1991), parašydamas įžangą *Pasivaikščiojimų lietuvių kalba* leidimui (Adomas Honoris Kirkoras. *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 5–15). Beje, J. Maceika kartu su istoriku Adomu Juškevičiumi yra parašę pirmąjį lietuviškąjį vadovą po Vilnių, išleistą 1937, 1940 ir 1991 metais. Tikriausiai sekant Kirkoru jis pavadintas *Vilnius ir jo apylinkės*. Tyrimus atskirais Kirkoro veiklos aspektais yra atlikusi istorikė Zita Medišauskienė; jie skelbti *Lietuvių atgimimo istorijos studijose* (1990, t. 1, p. 33–46; 1996, t. 8, p. 168–193).

Tad dėkime visus Adomo Honorio Kirkoro darbus ir veiklą ant išmintingosios istorijos svarstyklių. Kuri pusė – tautiškumo ir valstybingumo idėjų sklaidos ar lojalumo Rusijos imperijos interesams – nusvers, galbūt ir kels dvejonių, tačiau abejoti jo meile Lietuvai ir Vilniui, o ir darbų reikšme tautiniam atgimimui nereikėtų...